

Egy kistáplai falu és a hatalom 1945–1948 között

ARANKA KOC SIS

A HUNGARIAN LOWLAND VILLAGE AND POWER BETWEEN 1945–1948

94(437.6)“1945/1948”

325.27(437.6)(=511.141)“1945/1948”

316.7

Hungarian peasantry, village community, The Trianon Peace Dictatum, commissar, re-slovakisation, deportations, re-settlements.

A rendi alávetettség alól a 19. század második felében, a polgári jogállamban föl szabaduló magyar parasztságra általában jellemzőnek tartja a szakkutatás, hogy nem tudott és nem akart azonosulni a polgári eszmékkel, s nem akart állampolgárként betago lódni a társadalomba. Mint jogilag felszabadult egyén maradt továbbra is a kultúráját addig életető faluközösségbe zárkozva, amit Szilágyi Miklós a paraszti létforma legszembetűnőbb paradoxonának nevez (Szilágyi 2000, 740). Ragaszkodása ugyanis Szilágyi szerint nem magyarázható azzal, hogy a paraszt számára a faluközösség ezután is inkább jelentett védelmet, hiszen az egyre nagyobb nehézségekkel, működésében zavarokkal küzdött. Sokkal lényegesebb ebben a vonatkozásban, hogy saját alávetettsége ezután is élő napi tapasztalat maradt a számára, bár más formában. A feudális függőséget a tulajdonjogi viszonyból eredő újfajta alá-fölérendeltség váltotta fel (Szilágyi 2000, 710). Újfajta jogait és kötelességeit pedig ugyanúgy a hatalom képviselői közvetítették felé, mint a korábbi, jogfosztott állapotot rögzítő rendeleteket és utasításokat. Ilyenformán semmi sem indokolta, hogy a korábbi védekezési mechanizmusokról – mint a kijátszás, a csendes ellenállás, a szabotálás, az alkalmazkodás és megalázkodás látszata – lemondjon, és azonosuljon az új helyzettel. Az általános kép természetesen tájanként és a paraszti társadalom rétegeiként is különböző árnyalatokat mutathatott, amint a polgári átalakulás összetett és hosszú – a parasztság vonatkozásában a néprajzi szakirodalomban gyakran a 19. század elejétől számított és sok vonatkozásában a 20. század derekáig elhúzódónak tartott¹ – folyamata is eltérő ütemben és mértékben játszódott le és különböző szintekig jutott az országban.

A hatalomnak való alávetettséget és kiszolgáltatottságot többszörösen is megélték azok a magyar parasztok, akik az első világháború után, a trianoni országhatárok meghúzásával idegen nyelvű és kultúrájú államhatalom alá, és mint magyarok kisebbségi helyzetbe kerültek. A Csehszlovákiához került magyar parasztoknak a társadalomba állampolgárként való betago lódásának lassú vagy előrehaladott folya-

matát alapjaiban rendítették meg azok a törvények és rendeletek, amelyek az 1945–1948-as években a csehszlovákiai magyarságot, s benne a parasztságot megfosztották állampolgári jogaitól. Az akkori évek történéseinek kiélezett helyzetében az államhatalomnak sorsukhoz való olyan ellenséges viszonyulását tapasztalhatták meg a magyar parasztek, amely immár nemcsak addigi életkeretük, falusi közösségeik erőszakos szétzilálására törekedett, hanem parasztbirtokaik elvételével alapjaiban rendítette meg önazonosságukat.

Hogyan „választak” e változásokra a falu lakói ezekben a sorsfordító években? Milyen védekezési mechanizmusok álltak a rendelkezésükre, hogy önazonosságukat megőrizték? Miképpen alkalmazkodtak a korábbi állapotok fenntartása, avagy a puszta megmaradás, a túlélés érdekében? És: választásaik mögött milyen mozgatóerők működtek, milyen értékekhez való igazodás befolyásolta döntéseiket? – többek között ezekre a kérdésekre kereste a választ az a kutatás,² amely a paraszti értékrend változásait vizsgálta a 20. században. Jelen dolgozat e kiterjedtebb munka néhány részeredményét foglalja össze.

A kutatás részben terepmunkán alapult, amelynek során a néprajz-, illetve az antropológiai kutatásban ismert résztvevő megfigyelés és a rákérdezés módszerével, valamint a *történetek* (életpályák, események) elbeszélése, visszaemlékezések révén és interjúk készítésével gyűjtöttem adatokat 1999–2002 között egy kisalföldi faluban, Martoson. A terepmunka kínálta lehetőségek mellett különböző írásos dokumentumokat, jegyzőkönyveket, krónikákat is felhasználtam forrásként a Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony (a továbbiakban: SNA – Slovenský národný archív), a Komáromi Járási Levéltár (a továbbiakban: KJL) iratanyagából, valamint a helyi községi hivatal levéltárából.

Martos, e Komáromtól északi irányban 18 kilométerre, a Komárom–Érsekújvár főúttól kissé félreesve fekvő, a 19. század legvégéig a Zsitva és a Nyitra folyók által körbezárt település a trianoni országhatárok meghúzásával került Csehszlovákiához. Lakossága az 1890-es években elkezdődött folyószabályozási és árvízmentesítő munkálatok eredményeképpen a 20. század folyamán főleg mezőgazdaságból élt – a század első felében kevésbé differenciált, túlnyomó többségében református kisparaszti közösségben. Lakossága száma a kutatás idején nem érte el a nyolcszázat.

1945-ig a martosi emberek a mindennapi életben akár tudomást sem vettek arról, hogy – az előző évtizedekben – kétszer is megváltozott fölöttük az államhatalom, 1920-tól Csehszlovákiához, majd 1938 őszétől újra Magyarországhoz tartozott falujuk, a környező városok, Komárom, Ógyalla hatóságainak, s falujukban az öngazgatás szerveinek nyelve, az ügyintézés módja³, s az ő kapcsolatuk a hatóságokkal alig módosultak a két világháború közötti években.⁴ A csehszlovák földbirtok-reform kisparaszti, jó esetben 20 kat. hold körüli birtokaikat nem érintette, falujuk határában és szomszédságában az egykor kiterjedt esztergomi érseki birtokok Trianon utáni kezelői, pozsonyi, majd nagyszombati hivatalok⁵ az addigi érseki igazgatóshoz hasonlóan majorsági gazdálkodást vezettek e pusztákon, ahol a környék földnélküli és szegényparaszti rétegei alkalmi vagy állandó munkát találtak. Nem úgy 1945-től fogva, amikor az államhatalom bevonult a legkisebb településre is, s immár nem lehetett nem tudomást venni róla.

1945 tavaszától, a kassai kormányprogram kihirdetésétől kezdve egymást érték azok a rendeletek és törvények, amelyek a nemzetállam megteremtése érdekében a nemzeti kisebbségek teljes felszámolását célozták Csehszlovákiában. Az állami intézkedések alapját a nemzetállam-elképzelések mellett a nemzeti földprogram képezte, amelynek nem titkolt célja a magyar tulajdonban levő földek megszerzése és szlovák kézbe való juttatása volt. Csehszlovákia 1938–1939. évi felbomlásáért a németekkel együtt felelőssé tett magyar kisebbséget a kollektív bűnösség elve alapján megfosztották állampolgárságától, nagy tömegeit deportálták Cseh- és Morvaországba, kitelepítették Magyarországra, illetve arra kényszerítették, hogy magyar nemzetiségét és anyanyelvét megtagadva szlováknak vallja magát.⁶ Az időszakot később a kisebbségi irodalomban elsősorban Janics Kálmánnak az 1979-ben, Bernben megjelent és híressé vált munkája nyomán (Janics 1979) –, amely szlovákiai magyar szerző tollából az első, dokumentumokra alapozott összefoglalása volt az 1945–1948-as évek történéseinek – a *hontalanság éveiként* szokás emlegetni.

A nemzeti kisebbségek közösségeinek szétzilálását, szétszórását, kitelepítését célzó, legtöbbször alaposan kitervelt és összehangolt erőszakos akciók sorozata helyi szinten a teljhatalommal felruházott *komisszárók* kinevezésével kezdődött, és az ő irányításukkal ment végbe.⁷ A szakutatók forrásfeltárásai révén ma már köztudott, hogy a háború utolsó hónapjaiban és a következő években a csehszlovák katonai és polgári hatóságok szándékos terve volt olyan légkört teremteni, hogy a magyarok tömegesen költözzenek át Magyarországra, miután a korábbi terv, a katonai erőszakkal való kiűzetésük a front más irányú vonulása miatt nem sikerült (Szarka 1991, 25). A helyi komisszárók akár személyes indítékú kegyetlenkedései a front vonulásának idején és az azt követő években jól beleillettek a felsőbb hatóságok elképzelésibe.

A komisszárók többnyire magukat nem magyar nemzetiségűnek valló vagy szlovák vidékekről származó emberek voltak, tisztségüket „megbízhatóságuk” alapján vagy korábbi politikai érdemeikért (pl. harcos partizán múltjuk miatt) kapták. Ők intézték a kényszerkitelepítéseket, eljárak a deportálások végrehajtásánál, letartóztatták és megbüntették az anyanyelvüket használó magyarokat, a rendszabályok ellen vétőket vagy a végrehajtásuk elől elszökőket, kijárási tilalmat rendelhetek el. Eszköztárukban – a kormányservek elképzeléseivel összhangban – a megfélemlítő és a megtorló intézkedések legválogatottabb módjai szerepeltek.

Az állami rendeletekkel és végrehajtóik hatalmával szemben az érintettek – az értelmiségétől már korábban nagyrészt megfosztott, túlnyomó többségében falusi, paraszti tömegekből álló szlovákiai magyarság – ugyanakkor szinte eszköz nélküli volt. Kiszolgáltatottságukon a magyarok törvényes úton nem enyhíthettek, hiszen állampolgári jogok nélkül éppen hogy a törvény védelmén kívül estek. Az erőszakos akciók lebonyolításával megbízott biztonsági és közigazgatási szervekkel és a megerősítésükre gyakran igénybe vett katonasággal, a fegyveres ellenségként viselkedő túlerővel szembeni ellenállás eleve esélytelen volt. Bárminemű megmozdulást a csendőrség és a katonaság a legdurvább módon azonnal letört.⁸

Ha azonban jobban megnézzük ezeknek az éveknek a történéseit, akár az összefoglaló munkákban, akár a forrásmunkákban vagy a visszaemlékezésekben, számtalan utalást találunk arra vonatkozóan, hogy az érintettek legalábbis egy része nem passzív elszenvedője volt az eseményeknek, hanem megpróbált védekezni. Nem a

törvény útját járva, nem arra alapozva és nem látványos módokon, de mégiscsak birtokában volt a falusi lakosság, a parasztság is bizonyos eszközöknek, és azokat alkalmazni is próbálta. Ha ezeket a védekezési mechanizmusokat a források alapján számba vesszük, egy részük – korántsem meglepő módon – a polgári kor előtti rendi alávetettség idejéből is ismert, mintegy onnan örökölt gyakorlatként tűnik elénk.

Az egyik eszköz, amellyel parasztok is éltek ezekben az években, a megvesztegetés, a hatalom képviselőinek a lefizetése volt. Szinte mindegyik érintett településen gyűjthetők olyan történetek, amelyek szerint a deportálásra vagy a kitelepítésre kijelöltek a szállítások helyi vagy járási intézőinek a megvesztegetésével elérték, hogy nevüket kitöröljék a kijelöltek listájáról.⁹ Ez az út azonban mindenütt csak kevesek számára volt járható, azoknak, akik kellő anyagi vagy kapcsolati tőkével rendelkeztek hozzá. Az ilyen jellegű intézkedéseket – amint a legális beadványok intézését, a felmentések kérelmezését is –, nehezítette a nyelvtudás hiánya, a túlnyomó többségében magyarok lakta vidékek, mint a Csallóköz vagy Komárom környékének parasztsága a két háború közti időszakban ugyanis szinte egyáltalán nem beszélt szlovákul, és az intéző bizottságok tagjaival, illetve a járási hivatalok megbízottaival legtöbbször nem tudott szót érteni. Megoldásként sokan közvetítő személyt kerestek és kértek fel. Ilyen közvetítő szerepre alkalmasak voltak az egykori szlovák katonabarátok a két háború közti, általában cseh vidéken töltött katonáskodás idejéből, akik szlovák vagy vegyesen lakott vidéken élve magyarul is beszéltek.¹⁰ Ugyanakkor arról is szólnak dokumentumok, hogy az akciók lebonyolítói maguk megszarolták a kijelölteket, hogy pénzért vagy természetbeni juttatásért kihúzzák őket a listáról.¹¹

A szegényebb falusi rétegek védekezési eszköze a szökés és a bujdosás volt. Elszöktek a közmunkára való elhurcolás, a deportálás elől, illetve a már elhurcoltak közül sokan engedély nélkül elhagyták kijelölt munkahelyüket és hazaszöktek Csehországból.

A legális kérvényezések vagy a korrupció révén sikeresen intézkedők és otthon maradók helyét az előírt kvóta miatt a hatóság emberei az utolsó pillanatban gyakran másokkal töltették be. Ilyenkor került sor a rendelet alá eredetileg nem eső személyek gyors kijelölésére és összefogdosására, akiknek a megmeneküléshez végképp nem volt más eszközük, mint a szökés. A felvonult fegyveres erők örököse mellett és főleg egész családok számára azonban erre kevés esély volt. Esetleg egy-egy családtagnak sikerült, ami viszont azzal a kockázattal járt, hogy a családtagok örökre elveszítik egymást. Ez sok esetben meg is történt, krónikák, visszaemlékezők a menekülések során bekövetkezett számtalan tragédiáról szólnak.¹²

Azok számára, akiket végül elszállítottak a közmunkára és deportáltak, s akik a hazaszökés veszélyeit és kockázatát (elfogás, visszatoloncolás) sem vállalták, illetve a magukkal vitt ingóságaitak ilyenformán nem akarták elveszíteni, nem maradt más, mint a munka csendes szabotálása, lassú végzése. A cseh- és morvaországi gazdákhöz, állami vagy egyházi birtokokra, esetleg gyárakba, bányákba, sokszor nagyon rossz és egészségtelen munkakörülmények közé került parasztok feltehetően sűrűn éltek ezzel a lehetőséggel, még ha a személyes visszaemlékezések legtöbbször a gazdájuk elismerését kíváltó, jól dolgozó magyarokról is szólnak. A valóságban ahogy tudták, kerülték a munkát, és a bátrabbak, amint lehetett, megszóktek,

minden veszély és kilátásba helyezett megtorlás ellenére. Ezt bizonyítja többek között az ún. Dél-akció sikertelensége is. Az akció keretében összefogdosott és vagonokba rakott magyar családokat, a Csehszlovákia felé szállítások utolsó hullámát a deportáltakkal kapcsolatos addigi rossz tapasztalataik miatt 1949 őszén már maguk a cseh hatóságok nem voltak hajlandók fogadni (Molnár-Varga 1992, 28–30, 103–106).

Végül a magyarok reszlovakizációhoz való viszonyulását sem értékelhetjük egészében másként, mint a hatalom által elvárt viselkedés, az alkalmazkodás látszatának. Különben hogyan értelmezhetnénk azokat az adatokat, amelyek a vészterhes évek elmúltával a magyarok számának hirtelen megnövekedéséről szólnak Csehszlovákiában.¹³ A körülmények kényszerítő hatására magukat szlováknak vallók többsége e számok tanúsága szerint végiggondolt stratégia részeként használta ki maga és családja védelmében a reszlovakizáció kínálta lehetőséget, aminek lényegi magjával azonban nem azonosult, nemzeti hovatartozásának tudatát a hatalom felé tett gesztusa ténylegesen nem befolyásolta, és amint a külső körülmények megváltoztak, nyilvánosan is újra magyarnak vallotta magát.

A hatalom megszemélyesítői

Az 1945–1948-as években összesen öt komisszár „tevékenykedett”, váltotta egymást sűrű egymásutánban Martoson, közülük egyedül az utolsó, az ötödik volt helybeli ember. Különösen ránehezedett a falu lakóinak életére az első komisszár személye, akiben a helybeliek rendívil kegyetlen embert ismertek meg. Ez a komisszár korábban dohányosként dolgozott a nem messzi Várföldön, martosi („de nem martosi születésű”) felesége révén került a faluba. Várföldi szlovák telepes volt, magyarul rosszul beszélt. Rendszeres zaklatásai miatt a háború utolsó hónapjaiban és az azt követőkben a félelem légköre ülte meg a falut. Előfordult, hogy ijesztgetésképpen a katonákkal vaktában lövöldöztetett az utcán. Különösen sokat kegyetlenkedett a nőekkel, akiket gyakran berendelt konyhai munkára a községházára,¹⁴ és alkalmanként tettelegesen is bántalmazta őket.

Szokásos kegyetlenkedése 1945 augusztusának egyik estéjén tragédiába fulladt. Halálra verette a falu jegyzőjét, akit a „partizánünnep”¹⁵ alkalmával a községházán szervezett rendezvényre – amelyen Komáromból érkezett katonatisztek is részt vettek – valamilyen indokkal beidéztetett.¹⁶

Az áldozatnak minden bizonnyal céltudatosan kiszemelt személy és családjának tagjai Martos meghatározó személyiségei voltak a két háború közti évtizedekben. A jegyző apja évtizedeken át a falu tanítója, testvére 1937-től a lelkésze volt. Felesége (aki azonban ezekben az években már nem élt a faluban) szintén tanítónő volt, sokat foglalkozott többek között a martosi rátétes hímzés mintakincsének gazdagításával, mintákat tervezett és rajzolt a falu asszonyainak, a kislányokat az iskolában tanította a martosi hímzésre.¹⁷ A jegyző ösztönzésére és szervező munkájának köszönhetően épült meg társadalmi munkával a faluban a kultúrház 1937-ben (amikor a környező településeken még sehol nem volt hasonló intézmény), az ő érdeme a Hangya Fogyasztási Szövetkezet épületének megalapozása 1939–1941-ben, amelyhez pénzadománnyal is („tízezer cseh koronával”) hozzájárult. Az 1959-től vezetett falukrónika korábbi eseményeket összefoglaló bevezetője olyan személyként

emlékezik meg róla, mint aki „a múltban jelentős szerepet töltött be a falu életében, különösen a kulturális élet terén [s] a faluban nagy közkedveltségnek örvendett” (*Martovce... 1, 12*).

Azokban az órákban valószínűleg többen tudták vagy legalábbis sejtették Martoson, hogy mi játszódik le a községházán. Néhányan szinte fültanúi voltak az eseményeknek, mert amint a gyűjtőnek elmondták, „éppen” arra jártak. Beavatkozni azonban nem tudtak, mert a kisbíró elállta az ajtót, és nem engedett be senkit. Végül a papné, a jegyző sógorasszonya – akinek időközben üzenetet vittek a falubeliek – törte rá az ajtót a bent levőkre. De akkor már késő volt. Más visszaemlékezők szerint a papnét is csak hajnalban engedték be a községházára. A későbbi orvosi boncolási lelet szerint állítólag már az első rúgás halálos volt.

A falu bénultsága pár nap múlva oldódott annyira, hogy miután a komisszár tisztességesen eltemetni sem engedte áldozatát – a dögtemetőben hantoltatta el szertartás nélkül –, három nap múlva az egyik gazda kezdeményezésére több férfi összefogott – mások szerint a kommunista párt helyi tagjai –, kiásták és a református temetőben, a végtisztességet megadva, újból eltemették a jegyzőt.¹⁸

A gyilkosságot a falu ma is egyértelműen a komisszár személyes bosszújának tulajdonítja. E szerint a háború alatt egy alkalommal a fogyasztási szövetkezetben feleségének nem jutott lámpaolaj (vagy: másnap újból ment és még egyszer kérte volna a fejadagját, de nem kapott), amit a későbbi komisszár személye elleni diszkriminációként értelmezett a magyar vezető személyiség részéről. Egy további változat szerint a feleségét ért sérelem mellett saját korábbi megalázását bosszulta meg ilyenformán. 1938. októberében ugyanis, „mikor gyűttek be a magyarok, nos parancsba vót, hogy lobogót tegyenek ki az ablakokba, a várfódi tótok kapcát raktak ki, nos körülbelül elvertik iket a magyar csendőrök”.¹⁹ Hogy a személyes bosszú mennyire illett bele a hatalom elképzeléseibe, különösképpen nem foglalkoztathatta akkoriban a martosiakat, hiszen számukra a komisszár maga volt a hatalom megtestesítője a faluban.

Az egykori komisszárok ténykedései a későbbiekben is kihatottak az eseményeket megelőző, abban passzív vagy aktív szerepet játszó személyes kapcsolataira, s még öt évtized múltán is feszültségek forrásai voltak és indulatokat gerjesztettek, tartottak életben a faluban. Elsősorban az idegenből jött biztosok helyi segítői révén, akik – szemben a komisszárokkal –, a nehéz időszak elmúltával is a faluban éltek. Egykori közreműködésüket a komisszárok kinevezését meghatározó rendelet tette lehetővé, amely szerint a biztosok a helyi magyar lakosság köréből úgynevezett tanácsadókat állíthattak maguk mellé. A szerepvállalásokra máig emlékeznek Martoson, s különösen megelevenedtek, részben átszíneződtek az emlékek az 1989-es rendszerváltozás után. A visszaemlékezők szerint mások segítkeztek a deportálásoknál, megint mások a kitelepítéseknel, nagyrészt nem „tőzsgyökeres martosiak” (református családokból valók), hanem a faluba újabban települtek, bár kiterjedt rokonságú református család tagjai közt is akadt, aki aktívan részt vett a következő évek eseményeiben, a hatalom oldalán. A komisszárok – akik esetenként csak néhány hónapig tartózkodtak Martoson – személye és ténykedése rég elhomályosult az emlékezetben, a faluban élő segítőké viszont annál inkább megmaradt. A deportálások, a kitelepítések, majd a terménybeszolgáltatások és a földműves szövetkezet megalakítása körül a nevükhöz (így főleg a kisbíróéhoz) fűződő intézkedé-

seket – amint a komisszárok esetében is – gyakran a negatív személyiségükből következő túlkapaszkodásoknak és nem a munkakörrel járó kötelességteljesítésnek, parancsvégrehajtásnak tartják a faluban. Tetteikről azonban idegennek (így a gyűjtőnek) inkább csak homályos utalásokban beszélnek, az idősek (az eseményeket megélők) közt többen ötven év elmúltával is félnek, illetve az illem sokaknak azt diktálja, hogy falubeliről, sőt rokonról ne mondjanak rosszat. A szomszédok és rokonok a mindennapi illem elvárta szinten mindvégig beszélő viszonyban maradtak velük, kirekesztésük – főleg az 1989-es rendszerváltozás után – rejtett szinten működött, nem kollektív, inkább csak a falu egy részének, elsősorban a közreműködésükkel egykor meghurcoltaknak a megvetését jelentette.

A személyüket közvetlenül érintő rendeletekkel és a nyomukban intézkedő hatóságokkal szemben többen is próbáltak védekezni Martoson. Néhányan hatósági ember megvesztegetésével érték el, hogy nevük lekerült a deportáltak vagy a kitelepítettek listájáról, még többen szökéssel próbálkoztak.

Egy deportálásra kijelölt család érdekében mintegy munkaköri kapcsolatait kihasználva, „személyesen intézkedett” a járási komisszárnál a jövőendő vő.²⁰ Az „eső gazdák” egyike úgy menekült meg feleségével együtt a kitelepítéstől, hogy „egy korrekt tanító járt el” az érdekükben. A gyermektelen házaspár már útra készen, ingóságait becsomagolva várt az indulásra, végül mégis otthon maradhattak. Néhányaknál az időhúzás taktikája járt eredménnyel, és bár megkapták az értesítést a kitelepítésről, sikerült a hatóságoknál halasztást kieszközölniük, és végül nem került rájuk sor.

Azoknak a családoknak viszont, akik utólagosan kerültek a deportálandók közé, legtöbbször semmi esélyük sem volt az otthon maradásra. Egy család például 1947 januárjában három nappal az indulás előtt tudta meg, hogy nekik is menniük kell Csehországba, valaki helyett, hiszen ők nem voltak a listán, s a többiekkel együtt nem is kaptak értesítést. Később, évek múlva az is kiderült számukra, hogy ki helyett lettek ők kijelölve:

„Az egy nagyon jó gazda vót, rengeteg bort adott, meg hízó, meg ilyeneket”.

Náluk a családfő beteges, asztmás volt, akkor is éppen a kórházban feküdt, amikor mégis menni kellett, onnan hozták gyorsan haza. Ugyanez a családfő 1946 őszén, amikor még csak férfiakat és nem egész családokat hurcoltak el a faluból, már volt csehországi kényszerközmunkán.

Három tragikus eset is történt ekkor Martoson, amelyek azonban csak részben értelmezhetők – nagyon drasztikus és kockázatos – védekezési módként, sokkal inkább a tehetetlen kiszolgáltatottság elismerésére példák. Egy hatvan év körüli férfi a család kitelepítése előtti napokban öngyilkos lett. Felkötötte magát, „annyira a szívre vette”, „nem akarta elhagyni a házát, a gazdaságot”, „nem akart kimenni a falujából”.

„Én, fiam, innen nem megyek el, engem az enyimből nem visztek el. Nem akarták elhinni. A gangon ott lógott. Mikor észrevették, már késő vót.”

Családját, fiát feleségestül és unokáját feleségestül kitelepítették Magyarországra. Mielőtt elhagyták volna otthonukat, annyi idejük maradt, hogy az öreget otthon eltemették.

Egy másik férfi dohánylevelet ivott, hogy lebetegedjen, s lemaradjon a család a transzportról. Annyira rosszul lett, hogy unokája visszaemlékezése szerint „három napig a falat kaparta kínjában”, de otthon maradtak. Egy negyven év körüli férfi, miután másodszer is el akarták őt vinni Csehországba – most már a családjával együtt –, „lúgkövet ivott, örökre tönkretette magát, még három évig élt, de a nyaka mindig be volt kötve”. (Mások szerint „elvágtá a nyakát, nem lett halálos, el akarta magát csikkasztani, de valahogy rajtaérték”.)

Az eddigi levéltári forrásfeltárások szerint Martosról összesen 73 személyt deportáltak Csehországba, 55 személyt telepítettek ki Magyarországra és 777-en reszlovakizáltak. A kitelepítettek helyébe 1947-ben 87 személy érkeztek Magyarországról (Popély 2002, 289). A faluban e statisztikai adatok helyett családokról beszélnek, családokban tartják számon a deportáltakat, a kitelepítetteket és a helyükbe érkezett áttelepülteket.

A reszlovakizáció

Az 1946 júniusában meghirdetett reszlovakizáció állampolgárságot és vagyoni biztonságot ígért az úgymond visszaszlovákosításukat kérő magyaroknak. Az akció a kitelepítések és a deportálások után Szlovákiában maradt magyarok számának csökkentését célozta. Az is elterjedt, hogy akik mégis megmaradnak magyarnak, azoknak konfiskálják a földjeit, elkobozzák családi házáat, át- és széttelepítik őket az országban. A megfélemlített és meggyötört magyarok a hatóságok minden előzetes tervét fölülmúló számban jelentkeztek és írták alá a kérvényt, országos viszonylatban az 1930-ban magukat magyarnak vallók 62,36%-a (Popély 2002, 126).

A reszlovakizáltak száma falunkban viszonylag nagy. Popély Árpád levéltári kutatásai szerint a 1946 júniusában érvénybe lépett rendeletet követően Martoson 777-en reszlovakizáltak, ami az ekkor még a faluhoz tartozó pusztákkal együtt vett lakosság mintegy 57%-a.²¹ A környék túlnyomó többségében magyar faluihoz hasonlítva – mint Hetény, Szentpéter, Izsa, ahol nem haladta meg a 10%-ot – ez feltűnően magas arány.²²

A reszlovakizáció martosi végösszege, amelyben az eredetileg megállapított háttáridőn (1946. szeptember 30-án) túl jelentkezők és az újra folyamodók száma is benne van, ennél is nagyobb. A Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött dokumentumok szerint a Belügyminisztérium szerveként működő Reszlovakizációs Bizottság több alkalommal tárgyalt és fogadott el martosi kérvényeket,²³ végül összesen 251 szlovák nemzetiségről szóló igazolást (potvrdenie o slovenskej národnosti) állítottak ki, ami a kérvényező családfők és önálló személyek számát jelenti.²⁴ Az igazolásokban feltüntetett 547 családtaggal (házastárssal, gyerekekkel) és a háztartásban együtt élőkkel (nagyszülőkkel, szülőkkel, testvérekkel, unokákkal, anyósokkal, apósokkal, menyekkel stb.) együtt ez összesen 798 személyt jelent. Azonban éppen ezekből a névre szólóan kiállított és több adatot – így a lakhelyet és a születés helyét – tartalmazó igazolásokból az is kitűnik, hogy az eredményesen kérvényezőök egy jelentős része az ekkor még a faluhoz tartozó puszták lakója volt. Bár számuk az igazo-

lások alapján pontosan nem állapítható meg, illetve nem különíthető el a falu lakóitól, mert a lakhely rovatban – két eset kivételével (és más falukétól eltérően²⁵) – Martos neve mellett csak a házsámot tüntetik fel, a puszta nevét nem. Ha viszont feltételezzük, hogy a martosi születésüként jelölt családfőknek, illetve személyeknek kiállított igazolások körülbelül fedik a faluban lakókat – számukhoz azt a néhány nem martosi születésű családfőt kell hozzászámolni, aki vidékről került vóként martosi családba, illetve le kell vonni belőle a pusztán született és Martoson anyakönyvezett (református) személyek számát, ami szintén csak néhány lehet –, akkor a 251 igazolásból a puszták nélküli Martos reszlovakizáltjainak kiállított igazolások száma a 134 martosi születésűnek kiállított igazolások száma körül mozog. Ez pedig a családtagokkal és a háztartásban együtt élő 266 személlyel együtt összesen 517 személyt jelent, ami – legalábbis a környező református falukhoz képest²⁶ – még így is viszonylag magas arány, ha figyelembe vesszük, hogy a puszták nélküli falu lakossága ezekben az években 800 és 900 között lehetett.

A reszlovakizáltak magas száma Martoson elsősorban a hatóságok eredményes tevékenységének a következménye, és szorosan összefügg azzal, hogy a deportáltak és a kitelepítettek száma viszont alacsony a faluban. A telepítési hivatal Martost mint nagyrészt 18. századi szlovák telepítésű falvakkal és a két háború közt alapított kolóniákkal (Imely, Ógyalla, Bagota, illetve Anyala Naszvad határában és Zöldállás) körülvevett községet a könnyen elszlovákosítható faluk kategóriájába sorolhatta,²⁷ a martosi kisparaszti birtokokat ugyanakkor nem találhatta elég vonzóknak céljaira, a majdani áttelepülők földhöz, birtokhoz való juttatására. A gazdasági érdekek, az, hogy Dél-Szlovákia földje szlovák kézbe kerüljön, a reszlovakizáció során is fő szempont volt, ezért tervezték a nagyobb földtulajdonnal rendelkezők kizárását a reszlovakizációból – ők a deportálásra és a kitelepítésre ítélték listáira kerültek –, a földnélküliek és a mezőgazdasági munkások kérvényét pedig úgymond liberálisan kívánták elbírálni (Popély 2002, 124).

A mai idős martosiak, az akkori események érintettjei a magas arányt – amit a gyűjtőtől hallanak először – nem tudják mivel magyarázni, és úgy vélik, hogy csak néhányan reszlovakizáltak a faluban. Rákérdezésre ugyanakkor többen nem tagadják, hogy maguk is köztük voltak, hiszen:

„a kisbíró hirdette a faluban, hogy aki nem ír alá, annak elveszik a földjét, kitelepítik”.

Mindössze egy olyan esetet tartanak számon, amikor az illető önérzetesen, mintegy saját jószántából kérte a szlovák nemzetiséget. Ez az ember a falu előtt a „cseheknek” való személyes lekötelezettségével indokolta reszlovakizálását.²⁸

A szlovákosításukat kérvényezőket döntésénél a hatóságok erőszakos eszközei (a komisszárok kegyetlenkedése, megfélemlítés, zsarolás) mellett egy következő szempontot is figyelembe kell vennünk. Ez pedig az önbíráskodás jelentős szerepe a két háború közötti Martos jogéletében. Fél Edit néprajzkutató, aki a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársaként 1939–1943 között több alkalommal végzett néprajzi gyűjtést a faluban, még a század első felére vonatkozóan is tekintélyes öregek működését jegyezte le, akikhez a bajba jutottak vagy a tanácstalanok általában fordulni szoktak. A hatóságok védelmét, igazságszolgáltatását megfigyelése szerint ek-

kor még nagyon ritkán vették igénybe a martosiak, és ítéleteikkel nem azonosították magukat, a bűnről és a büntetésről más fogalmaik voltak, azt a büntetést, amelyet nem a közösség szabott ki, a közösség nem is vallott magáénak.²⁹

E szerint a külső (csehszlovák/állami) hatóságok törvényei és ítéletei a martosi embernek a helyi közösségben elfoglalt státusa, rangja szempontjából nem játszottak lényeges szerepet, a közösség saját tagjaira vonatkozó ítéletei nem estek egybe velük. A külső hatalom és a saját közösség elvárásai ezekben az évtizedekben még két, egymással nem vegyülő világ értékrendjének a megnyilvánulásaiént élhettek a martosiak tudatában, amelyekben különböző mércével mértek.

Ugyancsak Fél Edit gyűjtéseiből tudjuk azt is, hogy a papírnak és az aláírásnak a 20. század első felében nem volt kialakult gyakorlata a faluban, hanem az adott szó és a személyes tanúskodás jelentett garanciát. Az 1930–1940-es években kölcsönt, kezességet, végrendelkezést sem szoktak írásba foglalni, csak élőszóval hagytakoztak és személyesen tanúskodtak (Fél 1944, 59, 62). A reszlovakizáció vonatkozásában is elképzelhető tehát, hogy az aláírásukkal hitelesített írásban foglaltakat sem tartották magukra nézve kötelező érvényűnek, és nem vették komolyan a szlovákosításukat kérő írást, amely ráadás külső, idegen hatalomnak szólt, annak az elvárásai, érdekei és törvényei szerint készült. Ugyanakkor szóban ígéretet kaptak arra, hogy aki benyújtja a kérvényt, azt nem szállítják el, nem telepítik ki, s nem veszik el a földjeit, hanem megmaradhat a házában, birtokában, falujában. Az adott szó jelentőségének a martosiak jogérzékében játszott szerepe ismeretében jobban érthetővé válik az is, hogy miért adtak a faluban akkora számban hitelt a számunkra ma minden garancia nélküli hitegetésnek tűnő ígéreteknek.

Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy függetlenül a polgári jogérzék kialakultságának fokától, a reszlovakizáció vonatkozásban más települések lakosságának és más társadalmi rétegek tagjainak értékrendje is hasonló módon működött, mint a martosiaké. A reszlovakizálás lehetőségével országos viszonylatban összesen 410 820 személy élt (135 317 kérvényt nyújtottak be), ami messze felülmúlta a hatóságok várákozásait, és súlyos belső szlovák politikai vitákat okozott.³⁰

A reszlovakizáltak túlnyomó többsége Martoson a vészterhes évek elmúltával újra magyarnak vallotta magát. A reszlovakizáció alkalmával tanúsított viselkedésük nem értéktudatuk úgymond pillanatnyi kiesésével, működésének ideiglenes hiányával magyarázható az erőszakosan kényszerítő helyzet hatására, hanem tudatos választás eredménye volt, amelynek során azonban nem a nemzethez való tartozás értéke mellett döntöttek, hiszen az perifériális eleme volt addigi értékrendjüknek. Döntésüket elsősorban parasztbirtokuk és azzal saját személyük és családjuk védelme érdekében hozták meg, amely lakhelyükhöz, Martoshoz és a martosi identitáshoz kötötte őket. A parasztbirtok létfenntartásuk és addigi életmódjuk alapját jelentette, és mint ilyen a legfontosabb értékeket is megjelenítette számukra: a helyi közösséghez való tartozást, az abban elfoglalt helyüket, társadalmi rangjukat és presztízsüket, és meghatározta társadalmi szerepüket. A látszólag a hatalom elvárása szerint való viselkedést ugyanakkor megkönnyítette számukra a reszlovakizálás formái, írásos jellege is, ami addigi joggyakorlatukban kevéssé rögzült mód volt, így nagy jelentőséget nem tulajdonítottak neki, és tudatukban nem is azonosultak vele.

Az 1950-es népszámlás nemzetiségre vonatkozó adatai máig publikálatlanok az országban, az 1961-es alkalmával azonban a falu lakosságának újra 91%-a vallotta magát magyarnak, s a terepmunka idején, az ezredfordulón összesen egy-két olyan személyt tartottak számon a faluban, aki a reszlovakizálás óta mindvégig megtartotta szlovák nemzetiségét, mondván, ha akkor úgy döntött, most már marad szlováknak.

A deportálások

A dél-szlovákiai magyarok közmunkára való elhurcolása közvetlenül a háború után elkezdődött, s a háborús károk részbeni helyrehozatala után sem maradt abba, hanem az ún. „belső” megoldás koncepciójának részeként – amely az etnikai terület szétdarabolását célozta széttelepítések és a reszlovakizáció révén – egyre nagyobb méreteket öltött. A kényszerközmunkára való kitelepítések és a családok deportálása 1945 ősztől 1947 végéig több hullámban zajlottak le. 1945 őszén a karhatalmi erőkkel összeszedett munkaképes magyar férfiakat főleg az őszi betakarítási munkákhoz vitték Cseh- és Morvaországba. Ezek legtöbbször karácsonyig hazaszökött, vagy a karácsonyi szünet után nem ment vissza munkaadójához. Sokakat az őszi munkák végeztével cseh gazdájuk maga engedett haza (Vadkerty 1996, 15–16). A családok kitelepítésére ezt követően, 1946 ősztől került sor.

Martoson először 1946 őszén vittek el a faluból közmunkára férfiakat. Az általában alkalmazott módon, rajtaütésszerűen, minden előzetes értesítés vagy bejelentés nélkül rendőrök és katonák szállták meg a települést, és egy este összeszedtek mintegy tucatnyi fiatal, munkaképes férfit. Anélkül, hogy azok tudták volna, hova mennek, munkára vitték őket Csehországba. Valószínűleg valamennyien Terezín környékére kerültek a mezőgazdasági betakarítási munkákhoz. Néhány hónap után valamennyien hazaszöktek. Közülük néhányan azonban a következő alkalommal újra felkerült a most már hivatalos értesítéssel, családotul deportáltak listájára, és 1947. januárjában újra elvitték őket Csehországba.

„Még kenyeret se tuttam neki tennyi! Be vót dagasztva, este gyüttek a csendőrök, hogy pakójon, tegyek neki ennyivalót, még akkor este evittük az irodábo. Esszeszettük az embereket, másnap vittük tovább, nem tudom, hogy hova, aztán se, csak mikor írt. Azt tuttuk, hogy munkáro vittük, azt megmonták [...] Télen masináztok, olyan nagy gazdák vótak, de aszongya az uram, hogy jó nípek vótak. Csak három hónapot vót, mert a testvíre Trencsínbe vót, fináncnok vót a felesége, az hazahozatta. Ez a finánc hazahozatta az én uram, a többiek még nem gyüttek.”

„Ez 1946-ba vót, gyerek vótam, tizenhárom-tizennéggy éves, fije bezergettek, András, ötözködj fő, mer ide meg oda megýünk munkáro. Valahova hogy mennek, de nem tuttuk, hogy hova, csak azt, hogy regge van, kihajnalodott, s vissza nem gyüttek. Senki nem tutta, hogy hova viszik íket, csak má mikor jelentkezett, hogy hol vót. Írt. Összeszettük az embereket s evittük. Csak annyit tuttunk, hogy vót más helyen, hogy

csináták eztet, beszítek rúla, hogy az embereket összeszedik, hogy vizsik munkárok. Terezín környékén vót akkor az apu, de pontosan nem tudom má megmondani, hogy hol. Hát aztán valójábo úgy szökdöstek haza, mind egytül egyig. Vót olyan, hogy egy hónapjáro hazaszökött, olyan helyen vót, aztán má nem vitték vissza. De viszont, ugyi, január 7-én meg má kihurcótak bennünköt.”

A martosi családokat 1947 januárjában deportálták Csehországba, a Břilinai járásba, Břilina városba és környékére, Kostomlaty faluba és a környező kisebb településekre, állami birtokokra. Január 7-én, a legnagyobb téli hidegben, a jószágot a rokonok gondjaira bízva, a legszükségesebb ingóságokkal – aminek fél tehervagonban el kellett férnie –, vagonokban összezsúfolva szállították el őket. Néhány család erre az útra sem tudott felkészülni, mert előzőleg nem kapott értesítést, hanem csak az indulás előtt pár órával tudták meg, hogy nekik is menniük kell.

„Apukám kórházbo vót. Nagybátyánk, apuka testvére gyütt, hogy Mariska, mennyi kő. Má főpakótunk, ó segített bepakóyni, má itt mentünk a gáton, szegíny apu meg meghallotta, hogy deportánok, gyütt kabátbo, pizsamábo itt a gáton, beút a autóba, nos mentünk. [...]

Udvardi állomáson bevagoníroztak bennünköt, a I. H-ékkal együtt. Tizenkét család vótunk ott, udvardiak, perbeteiek, martosiai. [...]

A házunk még nem vót kiesz, még ippen hogy csak át. Vót hét család míh, anyadisznó, tinó, fejőstehén, mind itthon maratt. Nagypára, a gátörre hagytuk. Írtesítést se kaptunk. Anyuka rít nagyon, hogy nincs itthon a Lajos. Vót a mamánok rendes bútora, hálószoababútora, meg a konyhaszekrént tuttuk evinnyi. Rengeteg fánk mind itthon maratt. [...]

A nímeket ötkilós csomagga vitték e, minket meg a helyükbe. Még ki se vót takarítva, se fűtőtest. Vót egy hosszú lakás, és egy szobakonyhát kaptunk, se spájz, se fürdőszoba. [...]

Senki nem fogadott. Kipakótak Břilinán a batárookra, szómáskocsira, muralovakka kivittek a státniba [’állami birtokra’], senki nem fogadott.”

„Břilináro vittek el minket, Csehországba. Bevagoníroztak, két-három család vót egy vagonba, én kicsi vótam, egy fűtött kupé vót az öregeknek meg a gyerekeknek. Úgy főztek, hogy a kályhocső kint vót. Éktelen nagy tél vót. Éjjel írtünk oda. [...]

Válogattak, mint a marhákat a vagonokbú. Milyen munkaerő. Ki vót nyitva [a vagonajtó], aztán gyűttek, níztk, milyen nevű, hán család, hán munkaerő. Borzasztó hőésis vót[...]

A nímeket akkor má a sajátjukbú kivitték. Nagy ömeletes ház vót, üres lakás fűtetlenül. Csak egy szobát attak. A másik szobábo nímeket vótak, de azok is má csak egy bőrönde, a többi mindenüköt ott költött hanyi. S azok olyan kedvesek vótak, hogy hamateát főztek, kenyeret attak, hogy csak együnk. Nem, hisz láttuk, hogy ónekik sincs. De csak együnk. Hát ezek fogattak.”

Összesen nyolc családot szállítottak el a faluból, nem a tehetősek, hanem inkább a szegények közül:

„Vótak benne jómódúak is, többnyire szegény, eccerű emberek.”

„Ilyen napszamos embereket deportáltak, akik Agyagoson keresték a kenyérüket. Agyagosról, Gyótváról, Lándorról betelepültek, itt vettek kertet.”

Néhányan magángazdákhöz Bőlinára, többen a környék állami birtokaira, majorságokba kerültek. Csehországi tartózkodásuk ideje alatt kijelölt helyüket sehol sem hagyhatták el. Néhányan azonban közülük is hazaszöktek, de családotul a szökést legtöbbször azért sem vállalták, mert az ingóságai akkor Csehországban maradtak volna. A rendelet érvénytelenítése után – amikor a kommunista párt 1948. februári hatalomátvétele után a magyarok visszakapták állampolgárságukat³¹ – valamennyien hazatértek. Csak egy család maradt 1952-ig Csehországban, addig várt arra, hogy a házukba közben beköltözött szlovák család elmenjen, és a saját otthonukba térhessenek vissza.

„Apám bognár vót, mer a lovat nem merete befognyi, előtte itthon a szivattyútelepen dógozott. Mutogatta ott, hogy ő mit tud, hogy ő fúrófaragó ember, íletibe nem fogott be lovat. Anyám meg tizenöt tehenet fejt, nos még ment ki a raportra egyenyi [‘cukorrépát kapálni’], kukuricát kapányi, mer csak nem vót ölíg a píz, vagy mi. Terhes vót, de eve-tét, biztos a munkátú. Héthónapos terhes vót. [...]

Ilonkának az anyja is fejt. Csehekke nem dógoztak együtt, csak a pán vrchníve [‘felügyelő úrral’]. Aki a tejet átvette, az a néni nagyon szeretett bennünek. Meg vótak ott nímetek is. [...]

Emontunk mindent a pán vrchnínek, hogy mink nem vótunk háborús bűnösök, mink csak szegény emberek vótunk, minket csak odaböktek valaki helyett. Sajnátt bennünköt. Nagyon jó ember vót, nem nízett le bennünköt. [...]

Vót, aki hazaszökött, martosi is, de mink azt nem akartuk megcsinányi, mert akkor mindenünk ottmaratt vóna, akkor csak a csupaszfalakba gyüttünk vóna haza. [...]

Negyvenkilenc április kilencedikén gyüttünk haza.”

„Egy [német] repülősfőhadnagy vót ott, fiatal házasok vótak, annyit dógoztak, mint a másik ember, de csak fél fizetést kaptak. Tejet is ott lehetett venni, mer olyan nagy gazdaság vót, ha egy liter tejet attak, őnékik csak felet. Szegény idesanyám szokott nékik annyi krumplit, tojást, mindenfélit, segítette. Ezeknek a házukba laktunk [...]

A házokot kitakarították, az elejét, mamám meséte, odavittik a mi jeinket, és hátul meg őnékik [a németeknek] attak ilyen kamra helyiséget. Szóval ezeket nem vettük semmibe. Mama mondta, hogy amit megspórotak, mindenbű attak ennyi nekik, szegényeknek. Minden évbe

irkát [a német asszony a későbbi években], kúdtott levelet. Mink is ír-
tunk neki [...] Vótunk ott öt éve, Dini evitt bennünköt. [...]

Mink ott hattunk mindenünköt, akkor még nem engedtek haza, úgy
szóltunk meg. Bílinán nem attak jegyet, ementünk a másik városba,
ott vettünk jegyet, úgy gyüttünk haza. Utána való évbe má hazaenget-
tük a többieket is, aki akart. Hármon vótunk, idesapám, idesanyám
meg én.”

Azoknak, akik a városban, Bílinán maradtak s nagygazdákhöz kerültek, a visszaem-
lékezések szerint „nagyon jó helyük vót, nem korlátozták a mozgásukat”. Fuvaroz-
tak, bejártak a sörgyárba. Többen sorsukkal együttérző, segítőkész csehekre is em-
lékeznek, akikkel mindennapi ügyeik intézése közben kapcsolatba kerültek. Volt
olyan cseh fiatalasszony, aki esténként a gazdaságukban dolgozó magyar család
gyerekének segített leckét írni. Arra is van két példa, hogy gyermektelen cseh há-
zaspár örökbe akarta fogadni a martosi gyereket, „ott akarták fogyni [...], annyira
megszerették őt”.

Nehezebb sorsuk volt a majorságba kerülteknek, mert ott emlékezetük szerint
nagy volt a fegyelem, cselédszámba vették őket, és a még szinte gyermekszámba
menő fiataloknak is nagyon sokat kellett dolgozniuk. Amint a gyerek betöltötte a ti-
zennegyedik életévét, akár tanév közben kivették az iskolából, és nehéz fizikai mun-
kára fogták.

A gyerekek és a fiatalok könnyebben alkalmazkodtak a körülményekhez, jártak
iskolába, bár a tanulásban és a cseh nyelvtudásban ők sem jutottak túl messzire.
Némelyik fiatal, aki németekkel dolgozott együtt, végül jobban tudott németül, mint
csehül. Azoknak a gyerekeknek, akik Csehországban kezdtek iskolába járni, a de-
portálások végével, a hazatérés után újabb nehézséget jelentett az otthoni viszo-
nyok közé való beilleszkedés. A magyar iskolák működését ezekben az években be-
tiltották az országban, így hazakerülve szlovákul kellett folytatniuk a tanulást.

„Nem sokat jártunk iskolába, mer hugyan lehetett vóna. Mink csak
bámúhattunk ott, mit csináhattunk vóna. Annyit megtanúntunk, hogy
jedenkrát jeden [‘egyszer egy’]. Aztán mentünk dógozni. Vót ott min-
den, kapányi [...] Anyukám kivett aztán, monta a pán vrchnínek, hogy
llonka maród. Meggyütt a menstruációm. Tizenhat éves vótam. Nos ak-
kor mentem tehenet őrizni. [...]

Docskázni [‘szénakötözőgéppel dolgozni’] is köllött. Má akkor ott
az vót. [...]

Křemýž, ez egy kisebb falu vót, kocsma, minden vót benne. Moziba
is ejártunk a szomszíd faluba. [...]

Csehekke nem igen vót barátkozás, mer nem tuttunk beszínyi,
enevettük magunkot, nos anyyi, nem vót, hogy udvarótak vóna.
llonkánok udvarót egy perbetei, de emarattak.”

A nagy majorsági udvarokban, a hosszú cselédlakásokban együtt lakó deportáltak
egymással osztották meg mindennapi gondjaikat, a martosiak az amelyiekkel, nasz-
vadiakkal, perbeteiekkal, udvardiakkal. Munkájuk során valamennyien megtapasz-

talták – akár gazdához, akár majorságba kerültek –, hogy a cseh mezőgazdaság és életszínvonal egyaránt jóval magasabb szinten volt annál, mint amit addig Martoson ismertek. A majorságba kerültek közül néhányan két szobás és vízöblítéses WC-vel ellátott cselédlakásokban laktak. A gazdaságban szalmakötöző, répaszedő gépeken dolgoztak, olyanokon, amelyeket addig hírből sem ismertek, ezeket a munkafolyamatokat otthon még kézi erővel végezték.

Néhányan később úgy emlékeztek vissza a csehországi évekre, hogy a jobb munkalehetőségek, munkakörülmények és kereseti viszonyok miatt szívesen ott is maradtak volna. De végül mindenkinek volt indoka, amiért mégis hazatért.

„Apám azt mondta, ha nem lett vóna beteg, nem gyött vóna haza, a csehek is tetszettek, meg a munka is.”

A martosi deportáltak közül senki nem maradt Csehországban.

A kitelepítések

A kitelepítések az 1946 februárjában aláírt lakosságcsere-egyezményt követően, 1947. áprilisában kezdődtek el, és többszöri megszakítással 1949 nyaráig tartottak. A paritás elve alapján a csehszlovák kormány annyi magyart telepíthetett volna át Magyarországra, amennyi szlovák önként jelentkezett Magyarországon a Csehszlovákiába való áttelepülésre. Ezt az elvet nemcsak személyi, hanem vagyoni vonatkozásban is be kellett volna tartani, köztudott azonban, hogy egyik sem sikerült, amint azt sem tartotta be a csehszlovák fél, hogy a kitelepítendő magyarok kiválasztásánál figyelemmel legyen a szlovákiai magyarság társadalmi összetételére. A helyett, hogy minden rétegből arányosan jelölték volna ki a kitelepítendő családokat, végül az 5–20 kat. hold közötti középbirtokosokat jelölték ki legnagyobb számban, de szép számmal voltak köztük 20 kat. hold fölötti gazdák is. Ugyanakkor Magyarországról elsősorban vagyontalanok, földnélküliek vagy 1–5 kat. hold közötti törpebirtokosok jelentkeztek áttelepülésre (Popély 2002, 110).

Martoson összesen kilenc kitelepített családot tartanak számon. A Tolna megyei Gyönkre vitték őket. Jobb módú református gazdacsalád volt valamennyi, de egy kivételével nem a legmódosabbak közül valók. A húszegynéhány kat. holdas birtokkal rendelkező „eső gazdák” – az említett egyen kívül – otthon maradtak. A kitelepítettek Gyönkön az onnan kitelepített svábok házait és földjeit kapták meg. Két esetet is számon tart a falu, amikor sváb lányt vett feleségül a kitelepített martosi legény, illetve egy olyan sváb vette feleségül a martosi lányt, akiknek a házába költöztették őket.

Ma már csak egy martosi család utódai élnek Gyönkön, egy család időközben kihalt a faluban, egy a későbbi években Paksra, egy Budapestre, négy pedig a szülőfalujához lehető legközelebbre, az országhatár melletti Szönybe (három), illetve Komáromba (egy) költözött. Gyönkön valamennyien eladták a telküket és birtokaikat (az egyik család például azoknak a sváboknak, akiké eredetileg volt).

A jelenség, hogy tudniillik amint lehetőség volt rá, az 1960-as évek rendeletei megengedték, a kitelepítettek eladták otthoni birtokaik fejében Magyarország valamelyik szülőföldjüktől távoli megyéjében kapott házukat, földjeiket, és felköltöztek

az északi országhatár mellé, más Komárom környéki faluk kitelepítettjeinél is megfigyelhető. Az 1960-as években Tolnából, Baranyából, sőt Fejér megyéből is tömeges volt a felköltözés az országhatár melletti településekbe, Komárom megyébe. A hetényiek a Fejér megyei Mórrol, a szentpéteriek a Tolna megyei Páriból és a Baranya megyei Szulokról költöztek közelebb szülőfalujukhoz, Komáromba és Szönybe. Komáromban ebben az évtizedben egész utca épült, ahol csupa egykori szentpéterei vásárolt telket és épített házat magának. Az utcát ma is Kisszentpéternek nevezik a helybeliek.

A kitelepítettek új lakhelyükön számon tartották és segítették egymást, az 1960–1970-es években, az akkor még nehezebb közlekedési viszonyok mellett híreket és csomagokat vittek-hoztak egymásnak „otthonról”, a szülőfaluból, eljártak a volt falubeliek temetésére, összeházasodások is voltak köztük.

A szülőfalu és a kitelepítettek kapcsolattartása a legnehezebb években és máig sem szakadt meg, az elszakított családtagok, a rokonság, szomszédság személyes kapcsolatain alapul. A legnagyobb horderejűek ebben a vonatkozásban a temetések, amikor nemcsak a szűkebb család vagy rokonság tagjai találkoznak egymással, hanem a szomszédsági, baráti, iskolatársi és egyéb viszonyok révén szinte a szülőfalu egykori teljes kapcsolathálója feléled egy pillanatra, a közös emlékezés erejéig. Az 1970–1980-as években egy-egy elhunyt kitelepített temetésére nem ritkán egész autóbusznyian utaztak a szülőfaluból – a földművesszövetkezet bérevett járművén –, hogy leróják kegyeletüket, és hogy találkozzanak az elszakadt falubeliekkel.

De korántsem minden kitelepített tudta feldolgozni a falujából való kiűzetése traumáját, s néhányan ezt úgy élték/élik meg, hogy minden kapcsolatot megszakítottak szülőfalujukkal. Martosra sem járt/jár „haza” minden kitelepített. Valaki egyszerűen azért nem, mert nem maradt a faluban rokonsága, valakit az otthon maradt rokonság időközben kiszorított az örökségből, s ezért többet nem kíván velük találkozni. Más viszont az emlékezés fájdalma elől menekülve nem akarja többet látni Martost, megint más a megbántottság miatt nem kíváncsi szülőfalujára. A falubeliek mindenkit, minden hazajárót és távolmaradót minden megbántódásával együtt számon tartanak.

„J. B. csak egyszer vót itthon, felesége egyszer se, fia itt van Komáromba, az többször átgyn, nekem keresztkomám, meg anyósát is átgyn látogatni.”

„Azé vót olyan nagyon fájó akiket evittek, hogy má pont ők nem fértek e a faluba! Mer hát hogy mi szerint váloztották ki, ezt nem tudja senki.”

„Fájt neki, hogy jó gazda vót, s ennyire kinullázták.”

Az „ösküiek”

A lakosságcsere-egyezmény értelmében amennyi szlovák önként jelentkezett Magyarországon, annyi magyart telepíthetett volna ki a csehszlovák kormány Szlovákiából. Az önként jelentkezők száma azonban a széles körű propaganda, a toborzó

akciók ellenére is lassan gyűlt, és korántsem érte el azt a számot, amit a csehszlovák fél remélt.

Az első időszakban a magyarországi szlovákság többsége hallani sem akart az áttelepülésről, ezért a csehszlovák kormány – elsősorban az Áttelepítési Bizottság révén, amely 1946 tavaszán kezdte meg működését – széleskörű propagandába fogott. Nem akartak elköltözni az öregek, a vagyonosabbak, a biztos egzisztenciával rendelkezők. Inkább hajlottak rá a fiatalabbak, s akiket nem kötött a birtok, a föld (Tóth 1993, 161).

Martosra hét bányászcsalád érkezett Magyarországról, a Veszprém megyei Ösküről és Szápárról, s egy házaspár Budapestről. Ma Martoson összefoglalóan csak *ösküiek*nek mondják őket, bár Ösküről mindössze két család érkezett.³² A mai visszaemlékezők szerint nagyrészt „szegínyek” voltak, némelyik családnak „semmije se vót” – „»ement a kincs, idegyűtt a nincs«, azt mondták akkoriban” –, de többségében „jóvalók” voltak. Az ösküiek evangélikusok, a szápáriak katolikusok voltak, valamennyien tudtak magyarul, talán csak egy-két idős asszony nem, akik viszont Martoson már a családi élet keretei közé bezárkózva élték napjaikat, és ritkán érintkeztek a martosiakkal.³³

„Majdnem mind szegény jött a kitelepítettek helyébe.”

„Csere vót, földet is annyit kaptak, amennyi ott vót nekik, lovat is, vótak birkák is nekik.”

„A szomszédunkba bányász ember vót, P. bácsi, igazi rendes bányász, komoly munkásember. Azt mongyák, úgy gyűttek, hogy három lábo vót az asztanak, szegíny család vót, nagyon szegíny, de amúgy rendesek vótak.”

„Tejjesen tuttak magyarú, szlovákú talán nem is.”

„Csak a származásuk szlovák, öregapjuk talán.”

A toborzók, a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság tagjai „buzgóságának” eredményeképpen – akik a negatív propagandától (Magyarország háború utáni súlyos gazdasági helyzete), az álhírek terjesztésétől (aki nem jelentkezik önként, később erőszakkal lesz áttelepítve 30 kg-os csomaggal) sem riadtak vissza – végül olyan családok is áttelepültek Magyarországról, akik nem akartak, nem önként mentek, s az áttelepülés sem társadalmi, sem anyagi téren nem jelentett számukra egzisztenciális emelkedést.

Az egyik szápári bányász ma is a faluban élő lányának visszaemlékezése szerint az ő családjuk sem önként költözött el Magyarországról, hanem kényszerítették apját, többször beidéztek őt Veszprémbe, szlovák nevére hivatkozva igyekeztek megfélemlíteni, és azzal zsarolták, hogy korábban nem magyarosította a nevét.³⁴ Martoson sokkal rosszabb körülmények közé kerültek, mint amilyenek közt Szápáron éltek. Martos nyomorúságos, szegény kis falunak tűnt a számukra – ahol akkor még villanyvilágítás sem volt³⁵ –, Szápáron házat, autót kaptak a bányától.

A falu csöndes belenyugvással lassan befogadta a betelepülőket, nyílt színi konfliktusra vagy ellenségeskedésre az első évekből sem emlékezik senki, egyik fél

sem, a betelepülők kezdeti időszakban feltűnő szokatlanságaikról pedig ma egyenest humorral beszélnek az őslakosok.

„Eszé évekbe nem olyan jó szemme nézték őket, de nem bántotta őket szóva se, se szomszéd, senki.”

„Semmi baj nem volt velük, úgy beilleszkedtek.”

„Nekünk is akik szembe laktak, csak tisztólette lehet beszínyi rúluk.”

„Voltak jóraivalók köztük.”

„A níp között má olyanok, mint a tőzsgyökeres martosiai, annak vesszük őket.”

„[...] hogy olyan filmeket vetítettek nekik, hogy [Csehszlovákiában] kalbászbu van a kerítés. J. G., az egy kicsit bolond vót, B. bátyáékná a házukba ment és nízte, hogy hun vannak a kalbászok. Mert azt mutogatták nekik, hogy a kéménbe lógnak a sunkák, kalbászok. Azt enevztük B. J-nek [B-ék után, akiknél a kolbászt kereste, B. lett a ragadványneve – K.A.]. [...]

P. bácsi is mondta, hogy nekünk ilyeneket mutogattak, hogy kalbászbu van a kerítés.³⁶ Aztán ez a E. N. bácsi azt mondta neki, hát nálotok nincsenek kutyák? Hogyne vónának. Hát nálotok nem ettík vóna meg [a kolbászt]? Hát hogy arra nem gondótak. Hát ez a E. N. olyan vicces ember vót.”

„K. bácsi pesti strigó [‘strici’] vót, bognár vót eredetileg talán, de nem szeretett dógozni. Eccer a jáerdébe [‘termelőszövetkezet’] D. bácsi vót a csoportvezető, ez meg megkérdezte tőle, hogy D. úr, maga mit csinál? Semmit, kérem, semmit. Akkor én is magáhó állok! Nem szeretett dógozni.”

„K. bácsit ekütték vetőgépre vetnyi. Hátul köllött ányi a tartályná. Kérdezte a sofőr, K. bácsi, mehetünk? Mehet, mehet, mehet, azt mondja. Ment a gép, s bevetették a földet, üresen. Nem vót a gépbe benne mag. Aztán mondják neki, hogy K. bácsi, hát ebbe nincs mag! Hát nekem mondják, kérem?! Én nem láttam, csak a máléját, vetőgép csak a Teréz körúton. Üresen bejáratták a földet.”

Az áttelepültek lassan „beolvadtak” a faluba. Beálltak a megalakult termelőszövetkezetbe, egyedül két családfőntartó férfi nem, ők elment bányába dolgozni Handlovára (Nyitrai járás).³⁷ Gyerekeik a martosi magyar iskolába jártak,³⁸ néhányan közülük továbbtanultak és érettségi vizsgát tettek a komáromi vagy az ógyallai magyar gimnáziumban, martosiakkal vagy a szomszédos településekről való magyarok-

kal házasodtak össze, a szomszédos Imelyre, Naszvadra nősültek, oda mentek férjhez, többségük (a népszámlálások alkalmával is) magyarnak vallja magát, néhányuk a legaktívabb Csemadok-tagok közé tartozik a faluban („olyan nagy magyar érzelmű lett”). Két gyermektelenül érkezett házaspár azóta meghalt Martoson, így ma egyedül ezeknek nincsenek leszármazottai a faluban.

A Magyarországról betelepülők Martos etnikai képét nem változtatták meg, részben azért, mert kevesen voltak, részben mert addig is magyarnak vallották magukat. A falu társadalmi rétegzettségén sem módosítottak lényegesen, bár nem voltak földművesek, mint a martosiak, hanem bányászok vagy iparosok, de alkalmazkodtak a következő években Martoson is megváltozó életviszonyokhoz, munkát vállaltak a megalakuló termelőszövetkezetben, ahova a martosi földművesek, kisebb és nagyobb birtokú gazdák és földnélküliek is lassan mind beléptek. Egy-két kívül maradó és bányában vagy más ipartelegen munkát vállaló a martosi gazdák között éppúgy akadt, mint az eredeti foglalkozása mellett kitartó szápári bányászok között. Nem sokat módosítottak a részben evangélikus, részben katolikus betelepülők Martos felekezeti viszonyain sem, hiszen a református őslakosság mellett addig is volt a faluban egy kis számú katolikusság, amelynek főleg a pusztákról való beköltözések révén a 20. század elejétől fogva fokozatosan növekvő arányán a néhány szápári lényegesen nem javított.³⁹

A martosi kép azonban nem általánosítható. A környező településeken, Szentpéteren, Perbetén, Naszvadon, Ógyallán, Bagotán és Besenyőn⁴⁰ az áttelepült szlovákok között gyűjtő Magdaléna Paríková megfigyelései szerint e magyar többségű községek demográfiai szerkezete 1946 után minőségileg megváltozott, „a lakosság hirtelen fordulattal vegyes etnikumúvá vált, ugyanakkor megfogytakozott a magyar etnikumhoz tartozók létszáma”, és megváltozott a társadalom szerkezete, vallási összetétele (Paríková 1994, 168). Magdaléna Paríková dolgozatában nem tér ki arra, hogy az általa vizsgált települések egy része társadalmi rétegzettség és felekezeti szempontból 1946-ot megelőzően is kevésbé volt homogén. Viszont nagy határú és jó termőföldű faluk lévén, ezek mindegyikében a martosinál arányaiban is nagyobb méretű volt a ki-, illetve betelepítés, ami valóban máig hatóan átrajzolta e faluk demográfiai képét.⁴¹ Paríková szerint az általa vizsgált körzetben a betelepült, túlnyomó többségében szintén kétnyelvű szlovákság és a helyiek kapcsolattartásában érzelmi feszültségek forrása lett, hogy a repatriált szlovákok a kitelepített magyarok házait és földjeit kapták meg, ami azonban, hangsúlyozza, nem etnikai jellegű feszültségforrás volt, viszont több mint negyven év után is érezhető a hatása. A szlovákok beilleszkedését nehezítette továbbá szerinte az is, hogy Szlovákiában újra kisebbségbe kerültek, s hogy gyakran nagyobb mezőgazdasági területet kaptak, mint amennyit korábban, Magyarországon műveltek. Az időségeknek nyelvi nehézségeik voltak, nem tudtak, csak az áttelepülés után tanultak meg magyarul, miután e magyar falukban a kölcsönös nyelvi érintkezésben a magyar nyelvet használták (Paríková 1994, 168).

A martosiaknak a betelepülőkhez való ettől eltérő viszonyulására jellemző példa a testvér-falu választásának története. A szocializmus évei alatt, amikor barátkozás, kapcsolatépítés céljából szokás volt a szomszédos országok valamelyikében egy, a célnak megfelelő településsel a kapcsolatot felvenni, Martos választása éppen Ösküre esett. Az áttelepítettek szülőfalujával való barátkozás a visszaemlékezők

szerint 1968-ban (vagy 1966-ban), egy színdarab betanulásával kezdődött, amellyel a martosiak valahol Magyarországon is szerettek volna föllépni, hogy a színjátszás révén baráti kapcsolatokat teremthessenek, s utazhassanak, kirándulhassanak. A tanító egy Ösküről származó fiatalember segítségével kezdtek hozzá az út megszervezéséhez, akinek Öskün élt a testvére, s kézenfekvő megoldásként kínálkozott, hogy testvére legyen a magyarországi főszervező, Öskü pedig a hely, ahova vendégszereplésre elutaznak. Az első találkozó olyan jól sikerült („vártak bennünket a faluban a nípek [...] házakho eszállásótak”), hogy a kapcsolat azóta is él, a két falu vezetői évente több alkalommal meglátogatják egymást, a martosi polgármester a falu nagy rendezvényeire, így a falunapokra és a Pünkösdi Fesztiválra „hivatalosan” is meghívja az ösküi képviselőket, s vendégül látják őket, baráti futballmérkőzéseket tartanak, az éneklőcsoport, a citerazenekar, a színjátszók is kölcsönösen vendégszerepelnek egymásnál stb. A kapcsolatot 1997-ben egy, a két polgármester aláírásával hitelesített „együttműködési megállapodással” is megerősítették.

A martosiak szerint az ösküi emberek ma nem tudnak szlovákul („annyit se, mint mi”), hiszen még az éneklőcsoportjuk repertoárján szereplő szlovák népdalokat is velük fordítatják le magyarra, csak a temető régi síremlékeinek szlovák nyelvű feliratai és a szlovák határnevek tanúskodnak arról, hogy a falu népessége valamikor szlovák volt.

Egy következő példa a martosiaknak a negyvenes évek ki- és betelepítéseire való másféle viszonyulására a kitelepítések 50. évfordulójának megünneplése, az ünneplés módja a faluban. Az 1990-es évek második felében sok községben, különösen a leginkább érintett nagy mátyusföldi településeken, a galántai és a komáromi járásban az évforduló alkalmából megemlékező ünnepségeket tartottak, ünnepi műsorokkal, szobor- és emléktábla-avatásokkal egybekötve, s erre a napra hazahívták a kitelepítetteket, mindenkit, aki még élt közülük, s a gyermekeiket, utódaikat. A faluk hónapokon keresztül készülődtek az ünnepségre, rég elszakadt szálak után nyomoztak Magyarországon, igyekeztek lehetőleg teljes listát összeállítani az egykori kitelepítettekről, hogy véletlenül se maradjon ki senki a meghívottak közül.

E nagy, kollektív megemlékezési hullámba Martos is bekapcsolódott, ám a martosi rendezvény felemásra sikeredett. 1997. decemberében falucímert avattak, s a falu vezetősége úgy határozott, hogy erre az ünnepi alkalomra hívják haza a kitelepítetteket. Ugyanakkor azonban meghívták az ünnepségre az ösküieket, az áttelepítettek falujának képviselőit is, akikkel ráadásul ekkor kötötték meg a két falu barátkozásáról szóló együttműködési megállapodást. Az ünnepi műsor után a községházára, az ünnepi asztalhoz meginvitált magyarországi vendégek közül valamilyen figyelmetlenség folytán végül éppen a *gyönkiek* maradtak ki, csak az *ösküiek* vettek rajta részt.

„A rendezők valamit nem jól csináltak, mert az ösküiek voltak többen, s mind csak azokkal foglalkoztak. Gyönkről eljöttek Gy-ék meg Pest mellől is jöttek, s még csak be se hívták, le se ültették őket, elfeledkeztek róluk.”

Összegzés

Az 1945–1948 közötti évek martosi történéseinek számbavétele megengedi azt a feltételezést, hogy a falubeliek számára ebben az időben mindenekelőtt még a helyi közösséghez való tartozás, az abban való társadalmi lét, a „martosi” identitás és mindennek az alapja, a parasztbirtok jelentett legfőbb értéket – amely utóbbit Hanák Péter első világháborús népi leveleket elemezve a parasztságra és a 20. század első évtizedeire vonatkozóan általánosan érvényesnek mond Magyarországon (Hanák 1973, 84). Martoson a század derekán is a „föd” megtartása volt a legfőbb cél, választási lehetőség előtt állva, sorsfordító helyzetben ez határozta meg a döntéseket. A parasztbirtok szempontjai felülmúltak minden más, a paraszti életviteltől távol eső kategóriát, mint a haza, a nemzethez való tartozás, a nemzeti keretek közt való társadalmi lét vagy akár az állampolgári öntudat. A földbirtok ugyanakkor nem csupán a „természetes rend” (Hanák 1973, 84) fönntartásának kérdéseként jelent meg a martosi tudatban, és nem csak a túléléssel volt egyenlő, hanem a (helyi) közösségben elfoglalt helyet, szerepet, társadalmi rangot és presztízst is megjelenítette. A nyelvi, nemzeti vagy állampolgári hovatartozás megvallása/vállalása emellett másodlagosnak számított, különösen a falu közösségén kívüli hatalmak viszonylatában. Az utóbbiak törvényei semmire sem kötelezték a martosi embert, megszegésük erkölcsseit nem érintették.

A martosi embernek a csehszlovák államhatalom törvényeit elutasító magatartását – az „öntörvényű” paraszti lét öröklött rendjéhez való ragaszkodása mellett – erősítette a nyelvi idegenség (a szlovák nyelv, amelyet nem értett és nem beszélt), az államhatalom kétszeresen is idegen (nyelvi és politikai), valamint rákényszerített volta, és 1945-től az újbóli, immár állampolgári minőségében való jogfosztott állapota. A hatalom elvárásaihoz való alkalmazkodásról ilyen viszonyok között kényszerűségből sem lehetett szó, csupán annak látszatáról – a túlélés érdekében. Kivételt e magatartás alól Martoson csak néhány személy/család jelentett, akiket a saját birtok szempontjai nem befolyásoltak, és közösségi kötődésük a falu rendjéhez, a paraszti erkölcs normáihoz nem volt erős.

Az államhatalommal és helyi képviselőivel való szembenállás azonban nem öltött kollektív cselekvési formát, hanem a családi stratégiák szintjén jelent meg a faluban. Eredményesebben védekeztek – mert hatékonyabb eszközökkel (társadalmi és gazdasági tőkével) rendelkeztek – a tehetősebb családok, olykor – bár nem tudatosan – a szegényebbek kárára, akiknek az eszközei kevésbé voltak hatékonyak, és nem is voltak mindig elegendők az egész család, hanem csak egy-egy tagja megvédésére.

A más etnikumokhoz való viszonyulás kialakításában elsősorban a sorsközösség érzése s ennek a mindennapokban való megtapasztalása, az ebből eredő együttérzés és szolidaritás érzése játszott szerepet, a nyelvi, nemzetiségi hovatartozás kérdése kevésbé.

Az áttelepültek befogadásának és beolvadásának folyamatát Martoson megkönnyítette a betelepülők viszonylag kis száma, amely arányaival nem hatott nyomásztóan a helyi közösségre. Továbbá az is, hogy nem járt nyelvi gondokkal, az *ösküiek* ugyanolyan jól beszéltek magyarul, mint a martosiak.

Segíthette a befogadást végül, hogy a más etnikumokkal való kapcsolattartásban ezt megelőzően is volt a falunak kollektív tapasztalata. A zsidók alig pár évvel korábban a Magyarországról áttelepültekéhez hasonló számú közösséget alkottak Martoson. A magyarok kitelepítése idején még élénken élt az emlékezetben három évvel azelőtti elhurcolásuk, ami akkor ugyancsak megrendítette a martosiakat („mikor a zsidókat fölpakolták a kocsira, sírt az egész falu”).⁴²

Megemlíthető itt végül a kivándorlás is, amelynek során a század első három évtizedében vagy egy tucatnyi martosi került el Amerikába, illetve Nyugat-Európa valamelyik országába, Franciaországba, Hollandiába. E világot látott martosiaknak mintegy fele az 1930-as évek végéig visszatért falujába, s megélt élményeivel, tapasztalataival, esetleg viselkedése megváltozott vonásaival szintén a helyi közösség másság iránti toleranciáját erősíthette.

A martosi példa az áttelepültek befogadására valószínűleg nem tekinthető tipikusnak, bár átfogó kutatások a témában eddig nem folytak. A publicisztikai irodalom alapján azonban inkább az feltételezhető, hogy a martosival fordított gyakorlat volt az általános, hogy tudniillik a helybeliek elzárkóztak az áttelepültek elől, megbélyegezték és lenézték őket, illetve az áttelepültek nem volt nyitottak a helyiek iránt, szlovák öntudatuk az évek során egyre erősebb lett.

Az (állam)hatalom, az azt megtestesítő hatóságok és a martosi emberek viszonyáról ezekben az években összegezve elmondható, hogy az előbbi bár intenzíven, sőt agresszívan beavatkozott a családok mindennapi életében, hogy nyelvüket és kultúrájukat, közösségi öntudatukat megváltoztassa, az erőfeszítés nem járt eredménnyel. Bár a falu semmilyen külső ellenállást nem tanúsított, mégsem volt passzív, „a biztonság hiányától megbénult társadalom”, tagjai bizonyos védekezési mechanizmusoknak a birtokában keresték az alkalmazkodás legmegfelelőbb módjait, illetve alkalmazták az értékrendjükhöz kapcsolódó, bár kényszerűségek által behatárolt családi stratégiákat a túlélés, a családok megmaradása érdekében.

A hatalom elvárásaival olyannyira nem azonosultak, hogy a formálisan felvett külső jegyeket az első adódó alkalommal levetkőzték magukról, s ahelyett, hogy a hatalom céljainak megfelelően a családok elszlovákosodtak volna, a Magyarországról áttelepültek asszimilálódtak a faluhoz.

Jegyzetek

1. Elsősorban Erdei Ferenc parasztságfogalma nyomán tartja a néprajzi irodalom – szemben a történetírással, amely a *polgárosodás* fogalmát normaként és pozitív értelemben a dualizmus korára korlátozva használja – a *paraszti polgárosulást* hosszan elhúzódó folyamatnak. Erdei a „jobbágyi-rendi” állapotból a polgárba való átmeneti állapotnak tekintette Magyarországon a klasszikus paraszti létet, amelyben a jogi felszabadulás után – még a két világháború közti időszakban – is tovább éltek bizonyos alávetettséget magukban foglaló kötöttségek, „rendi formák”, megakadályozva a polgárrá válást (Erdei 1938; 1941). Kósa László a paraszti polgárosulással foglalkozó összefoglaló munkájában a fogalmat olyan térben és időben kiterjedt, bonyolult folyamatként értelmezve, amelynek során „a parasztság megszabadul feudális jogi és életmódbeli kötöttségeitől és jellemzőitől”, vizsgálódása tárgyát az első világháború végével zárja le, hangsúlyozva, hogy amíg a feudális keretek elhagyására maguk a parasztszok „meg nem teszik az el-

- só lépéseket, nem lehet szó polgárosulásról”. Miután mind a néprajzi, mind a történeti irodalom tud a jobbágyfelszabadítás előtt polgárosult parasztokról, a fogalom kiterjesztését Kósa a polgári kort megelőző időszakra vonatkozóan is lehetségesnek tartja. Egyetért ugyanakkor Erdeivel abban, hogy a folyamat lezárultával már nem lehet parasztságról beszélni, 1920 előtt viszont még nem volt tömeges a parasztság polgárrá válása Magyarországon (Kósa 1991, 48–64).
2. A kutatómunkát a Mercurius Társadalomkutató Csoport keretében az Illyés Közalapítvány, valamint a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatta.
 3. Miután Martoson és az Ógyallai járásban a magyarok aránya meghaladta a 20%-ot, a két háború között a martosiak a törvény értelmében a hivatalos érintkezésben is használhatták anyanyelvüket. Ezekben az évtizedekben Komárom környéke, de maga Komárom városa is mindvégig megőrizte magyar jellegét. Komárom közléte nagyrészt magyar maradt, sőt ekkor vált a város a felvidéki magyarság egyik szellemi központjává (Mácza 2004, 123–124).
 4. A falu képviselőtestületének üléseiről vezetett jegyzőkönyvet ugyan 1923 januárjától a jegyző bejelentésére, hogy tudniillik azt ezután két nyelven kell vezetni, a magyar mellett szlovákul is írni kezdték, de csak három hónapon át. Majd hol magyarul, hol két nyelven, s egy rövid ideig szlovákul (1927 augusztusától 1931 tavaszáig) vezették. A képviselő-testületben a két évtized során mindvégig ugyanazon martosi családok tagjai ültek, a bíró és a jegyző is helybéli volt ezekben az évtizedekben (KJL MJ 1–3. köt.). Az ülések nyelve a jegyzőkönyvével szemben feltehetően mindvégig a magyar volt, már csak azért is, mert a jegyzőn, a tanítón és a lelkészen kívül ekkor más még nem tudott szlovákul a faluban. A gazdaközösség jegyzőkönyvét ezekben az évtizedekben is mindvégig magyarul vezették.
 5. Az érsekség Csehszlovákiához került, s 1919 után zár alá vett felvidéki egyházi javadalmainak igazgatását előbb a pozsonyi székhelyű Római Katolikus Egyházi Javak Központi Bizottsága (Centrálna správa katolíckých cir. veľkostatkov), majd a Nagyszombati Apostoli Kormányosság látta el (Rácz 2003, 44, 72).
 6. Ezeknek az éveknek az eseményeit dokumentáló levéltári iratok Csehszlovákiában nagyrészt az 1989-es rendszerváltozás után váltak a kutatás számára hozzáférhetővé, s a forrásfeltárásokon alapuló első munkák az 1990-es években jelentek meg. Közülük itt elsősorban Vadkerty Katalin és Popély Árpád dolgozataira támaszkodtam (Vadkerty 1993, 1996, 1999; Popély 2002). Magyarországon az első regionális földolgozások, amelyek a kérdéskört komplex módon vizsgálják, hasonló módon az 1990-es évektől fogva jelentek meg. A dolgozatok gyarapodó sorában főleg Tóth Ágnes munkái azok, amelyek a magyarországi németek kitelepítésével foglalkozva a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggéseit elemzik, és az általunk vizsgált terület Baranya és Tolna megyébe telepített lakosságára vonatkozóan számunkra sokat mondó adatokat tartalmaznak (Tóth 1993).
 7. A kassai kormányprogram nyomán a Szlovák Nemzeti Tanács által 1945-ben kiadott rendelet értelmében a magyar többségű községekben nem lehetett választott nemzeti bizottságokat alakítani, a közigazgatás irányítását ezekben a helységekben a Belügyi megbízotti Hivatal által kinevezett biztosok (komisszárok) látták el. E biztosok teljhatalommal, a nemzeti bizottságokkal azonos szintű jogkörökkel rendelkeztek (Vadkerty 1993, 8; Molnár–Varga 1992, 20).
 8. Jegyzőkönyvek szólnak súlyos bántalmazásokról, sőt halálesetekről is (erre lásd pl. Molnár–Varga 1992, 23).
 9. A szlovák és a cseh közvélemény számára érthetetlen is volt, hogy a közmunkákra jó részt csak szegény magyarokat szállítottak Csehországba, s elterjedt, hogy a nagygazdák úgymond megváltották magukat (Vadkerty 1996, 36).
 10. Sajtó gyűjtés Komárom környéki falukból.

11. Vadkerty Katalin kutatásai szerint a megfélemlített magyarok helyzetét sokan jó üzletnek tekintették: magukat befolyásosnak mondó ismeretlen személyek jelentek meg a falvakban, állami tisztviselők, egyenruhát, fegyvert viselő partizánok, civilek, és különféle taxákért felmentést ígértek a magyar családoknak. Pl. Marcelházán, Martoson, Hetényen 10-15 ezer koronát (egy tehén árát). A tarifa lefizetése azonban sok esetben végül mégsem járt eredménnyel (Vadkerty 2001, 36).
12. Ezekből is egész csokorralalót gyűjtött össze különféle jegyzőkönyvekből és visszaemlékezésekből Molnár Imre és Varga Kálmán (Molnár-Varga 1992).
13. Az 1961-es népszámlálás nem várt eredménnyel zárult, a magukat magyarnak vallók száma az 1950. évi igen alacsony számhoz képest mintegy 110 ezerrel megnőtt, és összesen 518,8 ezer volt (Gyurgyík 1994, 72).
14. A háború utolsó hónapjaiban Martoson és a környék falvaiban állomásozó orosz katonai csapatok tisztjei a szomszédos Imelyen voltak elszállásolva. A martosi komisszár gyakran megvédélgette az orosz tiszteket. Lovas kocsival átszállította őket Martosra, és a községházán lakomát rendezett számukra. Ilyen alkalmakkor több nőt berendelt a községházára, konyhai munkára.
15. Augusztus 29-e a később szlovák nemzeti felkelésként ismert 1944. évi partizánfelkelés ünnepe.
16. Egyes visszaemlékezők szerint ugyanekkor a szivattyútelep vezetőjét is berendelték a községházára, de ő a jegyzővel ellentétben nem ment el, és így megmenekült. Tájékoztottabb jóakarók ugyanis mindkettőjüket előre figyelmeztették a várható eseményekre. A jegyző ennek ellenére eleget tett az idézésnek.
17. Ma a faluban úgy tartják, hogy ennek a tanítónőnek köszönhetően virágzott föl a martosi hímezés.
18. Megint mások úgy emlékeznek, hogy a komisszár másnap négy férfit rendelt ki, s azokkal hantoltatta el a jegyző tetemét.
19. A komisszárt és feleségét az ötvenes évek elején bíróság elé idézték, a visszaemlékezők szerint öt másfél, feleségét három év börtönbüntetésre ítélték, amit nem töltöttek le. Kiszabadulásuk után csoportvezetők voltak a helyi termelőszövetkezetben.
20. Az egykori vő saját elbeszélése szerint arra hivatkozva kérte a komisszár segítségét, hogy menyasszonya terhes, ami ugyan nem volt igaz, de elérte vele, hogy a család nevét kihúzták a deportálásra kijelölték listájáról.
21. Az 1941-es népszámláláskor mért összlakosságához viszonyítva.
22. Pl. Hetényen, amelynek 1938-ban 1885 lakosa volt, 166-an kérték a „visszaszlovákosítás”-ukat, ami nem érte el a magyar lakosság 10%-át. Hasonló volt az arány Izsán és Szentpéteren (Popély 2002, 140–141).
23. Még 1948 folyamán és 1949-ben is tárgyalt a bizottság martosi kérvényeket, ami azt jelenti, hogy az időben jelentkezők elfogadott kérvényei és 1948 elejéig kiadott igazolásai mellett az elutasítottak újra jelentkeztek, illetve hogy a határidőn túl is voltak újabb kérvényezőök (SNA Reslovakizačná komisia 1947, 2. doboz. Zápisnica [a továbbiakban: Záp.] 30; 1948, 9. doboz, Záp. 168; Záp. 174; 11. doboz, Záp. 208; Záp. 218; Záp. 230; 1949, 12. doboz.
24. SNA Slovenská liga 1946–1949, Reslovakizácia, 16. doboz.
25. Pl. a hetényiek igazolásainak lakhely rovata pusztai lakó esetében feltünteteti a puszta nevét (Lándor, Kolozs).
26. Pl. összesen 79 hetényi kapta meg a szlovák nemzetiségről szóló igazolást, ebből 46 volt a falu lakója, 33 pedig a faluhoz tartozó pusztáké (27 lándori, 6 kolozsi), de a faluban lakó 46 személy közül is mindössze 15 volt hetényi születésű (családtaggokkal és a háztartásban együtt élőkkel együtt összesen 43). Szentpéteren ugyanezen levéltári források szerint 79, Izsán 61 igazolást adtak ki, az Ógyalla körüli településeken, mint a Martossal szomszédos Imelyen viszont 373-at, Bagotán 237-et, Bajacson 249-et (SNA Slovenská liga, Reslovakizácia, 16. doboz).

27. Ógyalla, Naszvad és Martos elszlovákosításával a szlovák etnikum elérte volna a Vág folyót, illetve ez a vonal része lett volna a Komáromot és környékét körülölelő szlovák gyűrűnek. Ezért e települések reszlovakizálásának kulcsfontosságú szerepet tulajdonítottak a különféle tervekét előkészítő bizottságok. És bár a martosiai reformátusok voltak, s a reformátusok kérelmének pozitív elbírálását nem tartották kívánatosnak a bizottságok, Martos esetében mégis eltekintettek ettől (Popély 2002, 140–141).
28. Elbeszélése szerint a háború végén a „csehek” révén jutott haza a falujába, nekik köszönhetően szabadult ki az amerikai fogságból. A magyar hatóságok ugyanis, miután kiderült, hogy faluja már nem tartozik Magyarországhoz, visszaküldték a táborba. Ezután a csehszlovák szervek intézték a papírjait, hogy hazajuthasson.
29. „1912-ig még a bíró, sőt a törvénybíró is olyan volt, hogy mindenkinek eligazította a dolgát, nem kellett sohasem ügyvédet igénybe venni. Az 1912–1943. évek között volt még hat évig egy bíró, aki »jó« volt, s akinek hallgattak a szavára; azóta azonban egyre gyakrabban fordulnak ügyvédhez. Amikor valaki elmegy tanácsot kérni valakihez, akkor egész biztos, hogy megfogadja a szavát, s ahhoz is tartja magát az is, aki a másik oldalon van. A bírónak és a tekintélyes öregembereknek elég volt mindenkor a szava, nem kellett testi fenytékhez nyúlniuk legényekkel szemben sem” (Fél 1944, 74–75, 76). Ugyanitt írja Fél Edit, hogy a cseh kormány alatt hagyatéki tárgyaláson a lányörökösök a hatóság embereinek rábeszélésére ugyan belementek abba, hogy az addigi martosi szokással ellentétben a fiú örökösrel egyenlő részt kapjanak, de a tényleges osztásnál aztán kevesebbet tartottak meg maguknak. Az apa halála előtt kielégített lányok „az apa hatalma” miatt beérték a régi szokás szerint járó kevesebbel, bár tudtak róla, nem éltek „a törvény és az árvagyám” számukra előnyösebb igazságszolgáltatásának lehetőségével (Fél 1944, 40–41).
30. A beérkezett kérvényekből 326 679 személy reszlovakizálási szándékát bírálták el pozitívan a hatóságok, bár a források hiányossága és ellentmondásossága miatt a végleges eredményt illetően jelenleg több számadatot is elfogad a szakirodalom (Popély 2002, 147).
31. A Csehszlovákia és Magyarország közötti „baráti viszony helyreállítása” érdekében rendezni kívánt magyarkérdés részeként a magyarok visszakapták állampolgárságukat, amivel viszont megszűnt a kényszerközmunka „jogi indoka”. Így a kényszerközmunkán levőket egy 1948. augusztus 30-i kormányhatározat értelmében 1949. május 1-jéig fokozatosan hazaengedték (Vadkerty 1996, 80).
32. Hetényen – hasonlóan a martosi névadáshoz – *csabaiaknak* mondják az áttelepülteket, holott csak egy részük érkezett Békéscsabáról.
33. Öskü Fényes Elek szerint a 19. század derekán „magyarosodni kezdő tót falu” volt 550 r. katolikus, 600 evangélikus, 20 református és 13 zsidó lakossal (Fényes 1851, 3: 182). Szápárt Fényes magyar és tót falunak írja le, amelyet ekkor, a 19. század derekán 619 r. katolikus és 11 zsidó lakott (Fényes 1851, 4: 65). Az ösküi szlovákokat (20 gazdát és családját) Besztercebánya környékéről, Pozsony és Nyitra megyéből telepítette a Zichy-család a török pusztítások nyomán elnéptelenedett birtokaira 1718-ban. Földműveléssel, birkatenyésztéssel és szénégetéssel foglalkoztak. A színmagyar környezetben a 19. század végére magyarrá lettek. Az 1890-es népszámlálás alkalmával már csak 16-an mondták magukat szlováknak a faluban (Ila–Kovacsics 1964, 307–309). Szápárt a török pusztításai után a Szápáry-család telepítette újra. Az eredetileg földművelésből és állattenyésztésből élő szlovák lakosság nagy része a 19. század végén már bányász volt, a helyi kőszénbányában dolgozott (Ila–Kovacsics 1964, 358–359).
34. V. J. szerint apja ilyenkor mindig azt felelte a hivatalnoknak, hogy öregapja ezzel a névvel járta be fél Amerikát, ha annak jó volt ez a név, neki is jó lesz. Öregapja bányász volt Amerikában, a század elején vándorolt ki és 1919-ben tért haza. V. J. nővére az áttelepítéskor már nagylány volt, Martosra utána ment a vőlegénye és összeházasodtak, az 1956-os magyarországi események miatt egy ideig – szándékuk ellenére – Martoson él-

tek, csak később tudtak visszaköltözni Magyarországra. V. J. hatéves volt, amikor áttelepültek Magyarországról. Martosi legényhez ment férjhez, akinek a családját kitelepítették Gyönkre. Férjének bátyja Gyönkőn egy sváb lányt vett feleségül. Amint V. J. mondja, az ura neki „soha nem mondott rosszat”, nem vetette a szemére, hogy áttelepült („megértett engem, mert az ő családjukat is elvitték”).

35. Martosra 1951 őszén, a Nyitra folyón túli falurészbe, a Kisnyitrahátra pedig csak 1960-ban vezették be a villanyt.
36. A kolbászból font kerítés állandó toposz lehetett az áttelepítési bizottság kelléktárában, Ujváry Zoltán gyűjtése szerint pl. a mátraalji szlovákokat is ezzel csábították a gömöri falukba (Ujváry 1991, 76).
37. Novákyból és Handlováról a német lakosságot telepítették ki, s ezt követően a munkaerőhiánnyal küzdő vidék bányáiba, a fakitermeléshez, állami gazdaságokba a déli országrészekről toboroztak munkaerőt, amellelt, hogy az ún. Dél-akció keretében, a belső széttelepítések utolsó hullámaként 1949-ben vagonokba rakott magyar családokat is – miután a cseh hatóságok már nem voltak hajlandók őket fogadni – ide, a németek megüresedett házaiba szállítottak (Molnár–Varga 1992, 30).
38. Az 1945–1950-es évek kivételével, amikor magyar iskolák nem működhettek Csehszlovákiában, a század folyamán mindvégig csak magyar tannyelvű alapiskola volt Martoson. 1999-ben a járási szervek kezdeményezésére nyílt a magyar mellett egy 1–4. osztályos szlovák iskola is, ami azonban gyerekehiány miatt pár év után megszűnt.
39. Martoson ma csak református templom van, a katolikusok a szomszédos Imelyre járnak templomba. A falu krónikája szerint a 19. században még állt egy kápolna a határban Szent Vendel szobrával, amely azonban elhanyagoltsága miatt a század végére összedőlt (Martovce... 3, 41).
40. A dolgozatban helytelenül Besenyének írva.
41. 1. táblázat. A Martos környéki települések lakosságának anyanyelvi és felekezeti megoszlása 1938-ban és 2001-ben

Község	Összlakos		Magyar		Szlovák		R. katolikus		Reform.		Evang.	
	1930	2001	1930	2001	1930	2001	1930	2001	1930	2001	1930	2001
Bagota*	1 417	–	884	–	483	–	986	–	396	–	9	–
Besenyő	1 620	1 723	1 454	1 380	152	337	1 611	1 680	–	8	–	19
Naszvad	5 128	5 014	4 628	2 957	379	1 780	5 067	3 850	13	56	2	392
Ógyalla	3 250	8 153	1 637	4 092	1 385	3 711	2 923	6 253	136	531	44	218
Perbete	3 850	3 137	3 618	2 403	147	713	2 588	2 017	1 211	693	4	240
Szentpéter	2 979	2 621	2 677	1 930	240	675	2 065	1 996	837	291	3	170

Megjegyzés: * Bagota 1971 óta közigazgatásilag Ógyallához tartozik.

Forrás: A Felvidék településeinek nemzetiségi... 1995; Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001.

42. 1944-ben hat zsidó családot vittek el a faluból; két család kocsmáros, kettő boltos volt, egy földműves, és – a női viselethez kelméket és kellékeket is árusító kereskedő kivételével – valamennyi a martosiakhoz hasonlóan szegény. A háború után három katona és két leány került közülük haza. Ma is megvan a falu határában a református és a katolikus mellett a zsidó temető, elhagyott állapotban.

Források

A martosi gazda-közönség jegyzőkönyve 1936–43. Községi Hivatal, Martos

Martos község képvis[...] közgyűlési jegyzőkönyve 1919–1924. KJL MJ.

Martoš. Usnesenie obecného zastup [Martos. A község képvis. határozatai] 1931–1937. KJL Lev. MJ

Martovce község krónikája 1959–1995. 1–3. kötet. Krónikás: Zsittnyan István. Községi Hivatal, Martos.

- Reslovakizačná komisia* [Reszlovakizációs Bizottság]. SNA [Szlovák Nemzeti Levéltár], Bratislava, 1947, 2 doboz; 1948, 9 doboz.
- Slovenská liga* [Szlovák liga] 1946–1949. *Reslovakizácia* [Reszlovakizáció]. SNA [Szlovák Nemzeti Levéltár], Bratislava.
- Zápisnica o zasadnutiach obecného zastupiteľstva* [A község képviselőtestülete üléseinek jegyzőkönyve] 1924–1927. [KJL MJ].

Felhasznált irodalom

- A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1880–1941)* 1995. Budapest, KSH.
- Dél-szlovákiai járások községeinek nemzetiségi összetétele* 1961. Kivonat a Csemadok számára. Kézirat.
- Erdei Ferenc 1938. *Parasztok*. Budapest.
- Erdei Ferenc 1941. *A magyar paraszttársadalom*. Budapest, Franklin.
- Fél Edit 1944. *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson*. Budapest, SZMKE Kislalföld Kutató Intézet. /Kislalföldi Közlemények, I./
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. köt. Pest.
- Gyurgyík László 1994. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, Kalligram.
- Hanák Péter 1973. Népi levelek az első világháborúból. *Valóság*, 1973. 3. sz. 62–87. p.
- Ila Bálint–Kovacsics József 1964. *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Janics Kálmán 1979. *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- Kósa László 1991. *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen.
- Mácsa Mihály 2004. Az impériumváltás és következményei Komáromban (1919–1938). *Limes*, 2004. 3. sz. 113–126. p.
- Molnár Imre–Varga Kálmán 1992. *Hazahúzott a szülőföld... Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehországba deportálásáról, 1945–1953*. Budapest, Püski.
- Pariková, Magdaléna 1994. Repatriált szlovákok identitáskeresése. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézet, 167–172. p.
- Popély Árpád 2002. *A nemzeti terjeszkedés szolgálatában. A felvidéki magyar nyelvterület etnikai összetételének átalakulása 1944–1949*. Doktori disszertáció.
- Rácz Kálmán 2003. Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2003. 3–4. sz. 35–51. p.; 67–95. p.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*. 1. zv., Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
- Szarka László 1991. A kiszolgáltatottság. A csehszlovákiai magyarság jogfosztása 1944–1948 között. *Új Forrás*, 1991. 11. sz. 24–30. p.
- Szilágyi Miklós 2000. Törvények, szokásjog, jogszokás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz. Társadalom*. 8. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 693–760. p.
- Tóth Ágnes 1993. *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.

Ujváry Zoltán 1991. *Szülőföldön hontalanul. Magyarok deportálása Csehországba*. Debrecen, Piremon.

Vadkerty Katalin 1993. *A reszlovakizáció*. Pozsony, Kalligram.

Vadkerty Katalin 1996. *A deportálások*. Pozsony, Kalligram.

Vadkerty Katalin 1999. *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony, Kalligram.

ARANKA KOCSIS

A HUNGARIAN LOWLAND VILLAGE AND POWER BETWEEN 1945–1948

Specialist think it is generally characteristic for the Hungarian peasantry that was freed from class subordination in the second part of the 19th century that it could not and did not want to identify itself with the civil ideas, and did not want to be part of the society as a citizen. As a legally freed individual remained closed in its village community, since feudal independence was altered by a new type sub-ordination - superiority originating from ownership relation. His new-type rights and liabilities were mediated to him by the representatives of power. Therefore, there was no reason to give up the previous protection mechanisms - like the appearance of outwitting, silent resistance, sabotaging, adaptation, humility - and to be identified with the new situation.

Those Hungarian peasants many times experienced subordination to the powers who after the First World War by defining Trianon state borders, found themselves in sub-ordinate position from language and cultural point of view, as Hungarian minority people.

How did the village dwellers „answer“ to these changes in these years? What protection mechanisms did they have in order to restore their self-identity? How did they adapt to restore the previous states, or on behalf of mere remaining or survival? And: behind their selections what kind of driving forces functioned, what values influenced their decisions? - the research tried to answer such questions that examined the changes of the peasants' values in the 20th century. This study summarizes some of the partial results of a more extensive work.

Partially, the research was based in terrain work, during which the observation known in ethnographic- and/or anthropologic research and by the questioning method, and telling histories, remembrance and making interviews (life-path, events) the author collected data in the village of Martos between 1999–2002. Besides the possibilities of terrain work several written documentations, records, chronicles were used as sources from the materials of the Slovak National Archive, Bratislava, and Komárno District Archive, and of the archive of the local village office.